

különbségtétel a munkásosztály és a középosztály között egészen más szemléletet tükröz. Azt viszont jól látja, hogy egy munkásszármazású fiatal mindkét helyen könnyen a sznobizmus és az előítélet célkeresztjébe kerülhet.

Tizenegy hónapos debreceni tartózkodását így összegzi: távoli helyen volt, a „végeken”, méghozzá egy olyan országban, ahol a politika számára fontos volt a decentralizáció (77.). Erre valószínűleg a legtöbb magyar olvasó felkapja majd a fejét: a Kádár-kor szerintünk nem erről volt híres (és saját rendszámábla-története is ellentmondani látszik ennek). Egészen más élményben volt része, amikor jó két évtizeddel később visszatért Magyarországra, mint egy olyan bizottság tagja, amelyik a rendszerváltás folyamatát volt hivatva elősegíteni. Ekkor a napfény városában, Szegeden volt a munka-

helye. Itt válik személyessé a történet, egy olyan különös kapcsolat elbeszélésévé, amelyből majdnem szerelem lett, végül mégis két párhuzamosan futó életút maradt: egy középosztálybeli angol férfi és egy valaha a kommunizmusban mélyen hívő magyar nő csalódásokkal, újrakezdésekkel, kompromisszumokkal teli sorsa.

Műfajilag nehéz meghatározni John Coates kötetét; nevezzük rendhagyó naplójegyzetek gyűjteményének. Művelt, okos ember írta, aki nyitott szemmel jár a világban, és szívesen veti össze különböző országokban szerzett élményeit. Bár éppen debreceni hónapjait látja sötéten, mindenképpen hasznos adalék a mi szűkebb értelemben vett történelmünkhöz is.

Rácz István
irodalmár, egyetemi tanár
Debreceni Egyetem

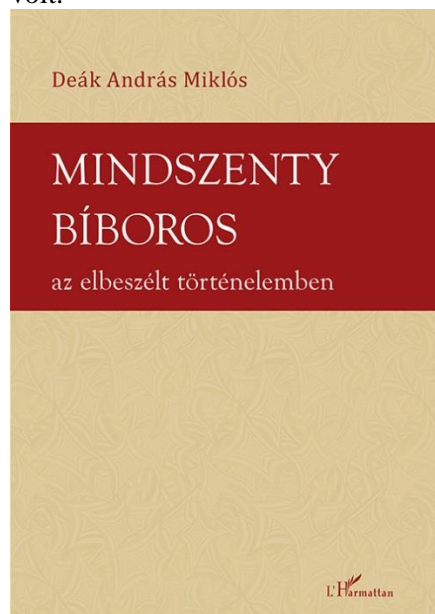
A Mindszenty-sztori a budapesti amerikai követségen – Az *Oral History* mint történelmi módszer kérdései

Deák András Miklós: *Mindszenty bíboros az elbeszélte történelemben*, Budapest, L'Harmattan, 2021. 223 oldal.

A magyar–amerikai kapcsolatok a huszadik század elejétől értelmezhetők igazán, különösen az első világháborút lezáró tűzszünet majd békeszerződés időpontjától, amikor hosszú idő után ismét önálló és szuverén állammá vált az ország. Gyorsan meg kell jegyezni azonban azt is,

hogy az Egyesült Államok szempontjából Magyarország és a magyar ügyek ritkán számítottak fontosnak – akár a két világháború közötti időszakról, akár a hidegháború vagy a rendszerváltás utáni korszakról beszélünk. Néhány hosszabb időn át, és kritikus időpontban lényeges politikai tisztséget betöltő ember jelenik

meg elsőként, akik számottevő szerepet játszottak a kétoldalú kapcsolatok szempontjából: Horthy Miklós, Bethlen István, Teleki Pál, Rákosi Mátyás vagy Kádár János. Az egyetlen nem politikai hivatalos betöltő személy, aki valóban fontossággal bírt a hidegháború évtizedeiben, az Mindszenty József bíboros (1892–1975) volt.

Mindszentyt különösen az első világháború végén bekövetkezett vereség, és a nyomában megszületett forradalmak, a román megszállás és végül a trianoni békeszerződés jelentette trauma fordította a közügyek felé. Konzervatív és megrögzött legitimista volt, aki éppen ezért nem támogatta Horthy Miklóst sem. 1944-ben nevezték ki veszprémi püspöknek, de a nyilas hatalomátvétel után – miután tiltakozott a zsidó-

kat ért atrocitások miatt – letartóztatták és csak a háború végén szabadult ki. Még 1945-ben esztergomi érsekké, a következő évben pedig bíborossá nevezték ki. Következésképpen a kereszténydemokráciát hirdette és az antikommunista erők egyik vezető alakjának számított. 1948 decemberében koholt vádak alapján letartóztatták, megkínózták, majd koncepciós perbe fogták, és életfogytiglani fegyházra ítélték, amit 1955-ben házi őrizetre mérsékeltek. Az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt kiszabadult, de a szovjetek november 4-i bevonulása alkalmával az Egyesült Államok budapesti követségén kért és kapott menedéket. Tizenöt évet töltött itt, majd – mindenki megkönnyebbülésére – távozott és Bécsbe utazott, ahol 1975-ben hunyt el. A rendszerváltás után hamvait hazahozták és Esztergomban helyezték végső nyugalomra.

Mindszenty Józsefről különösen a rendszerváltás óta számos kötet jelent meg, és ezekben az amerikai követségen töltött tizenöt év természetesen meghatározó jelentőséget kapott. A most megjelent könyv is a bíborost, annak a követségen eltöltött éveit, és a hozzá fűződő amerikai viszonyt vizsgálja, elsősorban a követség alkalmazottjai körében. A szerző, Deák András Miklós, nyugalmazott diplomata és az irodalomtudomány kandidátusa, aki hosszú évek óta kutatja Mindszenty bíboros életét, mindenképp az amerikai követségen töltött tizenöt évet dolgozta fel. (Lásd különösen Deák András

Miklós, Somorjai Ádám OSB, Zinner Tibor, *Menedékben. Amerikai diplomaták Mindszenty bíborosról 1957–1970*, Budapest: Magyar Napló, 2019. A jelenlegi kötet ennek a műnek részben folytatásaként is tekinthető.)

A szerző elsősorban az *oral history* (elbeszélte történelem) eredményeivel foglalkozik, amely irányzat nem a leírt szavak és dokumentumok, hanem módszertani alapossággal készült interjúk alapján a személyes visszaemlékezésekre hagyatkozik, így egészíti ki az írott történelmet. Az *oral history* mint történelmi módszer az 1960-as években lett „nagykorú”, létezik saját amerikai és nemzetközi szervezete, és 1973 óta saját lapja is (*Oral History Review*). Deák az *oral history*, a megfelelően irányított interjú módszerével szerzett régebbi és új információkat veti össze a forráskritika eszköztárával más forrásból származó ismereteinkkel, és gazdagítja tudásunkat a bíboros budapesti amerikai követségen, majd 1966-tól nagykövetségen töltött napjairól. A könyvben két fő téma vonul végig: a bíborosnak nyújtott humanitárius menedékjog megadásának körülményei, illetve a főpap mindennapjai. Számos, amerikai tanú által szolgáltatott információ ebben a könyvben kerül először a magyar olvasók elé.

A számtalan kisebb-nagyobb lélegzetvételi visszaemlékezés igazi nyomozómunkára készíti a szerzőt, aki több helyen is falakba ütközik. Mindenekelőtt az *oral history*-módszer arra nem nyújt garanciát, hogy

kiküszöbölje az ellentmondásokat, és az eseményekkel kapcsolatban feltűnő tisztázatlan pontokat végérvényesen tisztázza. Deák mégis aprólékosan, szinte percről-percre próbálja rekonstruálni, hogyan és milyen körülmények között és milyen hatásra érkezett meg Mindszenty az amerikai követségre, és különösen ki és mikor engedélyezte számára a humanitárius (és nem politikai!) menedékjogot. Nyilvánvalóan úgy ítélték meg, a kialakult helyzetben élete és testi épsége veszélyben van. Az ellentmondásos források miatt nem teljesen világos az sem, ki kérte, hogy az USA követsége fogadja be őt, és miért tűnt el ez a kulcsfontosságú dokumentum. A szerző szerint mindenesetre „az utólagos ködösítési szándék bizonyosnak tűnik” (45.). Ebből adódóan Deák levonja a konklúziót, miszerint „még ma sem látjuk tisztán a válaszokat” (52.). Véleménye szerint nagy valószínűséggel Tildy Zoltán korábbi köztársasági elnök, és akkor éppen frissen kinevezett államminiszter kérhette a menedéket Mindszenty számára: „Minden jel arra utal, hogy a menedékkérés terve csak Tildy Zoltán közvetlen családi környezetéből származhatott”, a „környezete” feleségét és László nevű fiát jelentette (69.). Azonban már ugyanerre a megállapításra jutott Balogh Margit is Mindszentyvel foglalkozó korábbi műveiben, amit Deák is többször hangsúlyoz. Nyomozásának eredménye tehát inkább egy korábbi történelmi állítás igazolása, mintsem va-

donatúj következtetés. Meg kell említeni azonban, hogy ez utóbbi nem is állt Deák szándékában és inkább a homály szűrése volt elsődleges ambíciója.

Deák tehát arra a megállapításra jutott, hogy a (majdnem biztosan) Tildytől érkező megkeresés titokban történt, és azt az amerikai külügyminisztérium titokban is akarta tartani esetleges későbbi kellemetlenségek elkerülése végett – valószínűleg emiatt tűnt el a perdöntő bizonyíték. Kreáltak egy fedő történetet, ami azt kívánta elhitetni, hogy jól megszervezett befogadás helyett spontán menedékkérés zajlott le, percekkel azután, hogy Mindszenty megjelent az amerikai követségen 1956. november 4-e reggelén.

A Mindszenty bíboros követségben töltött mindennapjairól szóló részben számtalan ott dolgozó amerikai visszaemlékezéséből olvashat részeket az olvasó, ami személyes benyomások alapján vetíti elénk a bíboros követségi tartózkodásának nehézségeit és érdekességeit. Noha akadnak ellentmondások a visszaemlékezésekben, általánosságban elmondható, hogy a hazánkban szolgálatot teljesítő és idézett követségi, majd nagykövetségi hivatalnokok többsége kiemeli Mindszenty konokságát, aki ugyan ízig-vérig patrióta volt, de hercegprímásként magát tartotta az ország valóban törvényes vezetőjének, hiszen sem király, sem kormányzó nem volt hivatalban – Kádár Jánost természetesen nem ismerte el törvényes vezetőnek. Mindszenty Woodrow Wilson amerikai

elnökre kifejezetten negatívan emlékezett, mert őt tette felelőssé az Osztrák–Magyar Monarchia széteséséért, és egyben Magyarország meggyengüléséért.

A Szabadság téri követségen a bíboros jelenléte szinte állandó feszültség forrása volt, és a legtöbb amerikai ennek tulajdonította be az Egyesült Államok és Magyarország közti csak nagyon lassan oldódó rossz viszonyt. A valódi konfliktusforrást azonban sokkal inkább a jóvátétel kérdése, a vietnami háború és a koronaékszerek visszaszolgáltatása jelentette. Mindszenty József jelenléte az amerikai követségen inkább csak „hab volt a tortán”. Szintén többen megemlítik a visszaemlékezésekben, hogy Mindszentyt kívül gyakorlatilag minden érintett fél – a magyar és az amerikai kormány egyaránt, de még a Vatikán is – azt szerette volna elérni, hogy a bíboros minél előbb hagyja el a követség épületét. Konkrét nyomást azonban nem gyakoroltak a főpapra, így csak azután, hogy már élő rokonai nem voltak, és memoárjainak írását is befejezte, döntött úgy Mindszenty, hogy elhagyja az amerikai követséget és Bécsbe távozik. Minden megkérdézett egyöntetűen állította, hogy az ekkor már nagykövetséggé avanzsált diplomáciai képviselő munkatársai fellélegeztek.

A kötet felveti az *oral history*-val kapcsolatos módszertani kérdéseket is, mindenekelőtt azt, hogy mennyire megbízható ez a módszer és mennyire alapozható az ebből nyert információra történészi következtetés.

A dilemmával a szerző is tisztában van, de a gazdagon annotált és más forrásokkal való szembesítés minimalizálja azt az elsőre megalapozottnak tűnő fenntartást, hogy az események után sok évvel elhangzott visszaemlékezések homályosak, önigazolók, és éppen ezért történelmi szempontból alig használhatók. Deák véleménye szerint az elbeszélte történelem „igencsak hasznos kiegészítője a már részben ismert történetek egyes vetületeinek pontosabb megvilágításában” (185.). Ez valóban megkérdőjelezhetetlen, különösen, ha a szerzőhöz hasonló alapos-sággal végzi valaki a kutatómunkát. Felmerül azonban egy további dilemma is. Számos személy nem adott vagy nem kértek tőlük életinterjút. Kérdés, vajon ők tudtak volna-e további információkat szolgáltatni – ha kicsi is az esélye annak,

hogy olyan tudás birtokában lenne bármelyik akkori szereplő, amely akár részben módosítaná ismereteinket a Mindszenty-történettel kapcsolatosan.

A kötet azon ritka esetek egyike, amikor a jegyzeteket érdemes a főszöveggel együtt olvasni és tanulmányozni, hogy a teljes kép kirajzolódjon az olvasó előtt. Noha elsősorban a Mindszenty József életét érdeklő olvasókra számíthat a kötet, de mindazok, akiket inkább a magyar–amerikai kapcsolatok érdeklik, és akik az informálisabb történelmi emlékezet irányába nyitottak, szintén élvezni fogják a könyvet.

Peterecz Zoltán

amerikanista, egyetemi docens,
Eszterházy Károly Katolikus
Egyetem

Löki Viktor: Debreceni egypercesek

Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Debrecen, 2022, 128 oldal

Löki Viktor fiatal biológus, aki fotós, blogger (Streets of Debrecen), és immár három debreceni témájú kötet szerzője is egyszemélyben. A nevét már ismerheti a debreceni olvasókörzönység, ugyanis 2021-ben jelent meg az *Isten átnyúl a farmeron* című első regénye. Egy évvel később, 2022 szeptemberében ezt követte a *Debreceni civisházak és lakóik nyomában* című kötet, melyet a fiatal építészmérnökkel, Harangi Attilával közösen írt.

Legújabb kötete a *Debreceni egypercesek* idén októberben látott napvilágot a Méliusz Juhász Péter Könyvtár támogatásával. Ebben a kötetben 88 – a város hétköznapi impresszióit megörökítő – képet találunk, valamint ezeket kiegészíti 80 rövid történet, melyből 78 rekonstruált dialógus, kettő pedig – a pontosság kedvéért – rögzített, és utólag lejegyzett szöveg.